

Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942–1944 рр.)

Одним із проявів політики нацистської окупаційної адміністрації у сфері використання трудових резервів була їх фахова підготовка через систему закладів професійної освіти. У 1942–1944 рр. на території України діяла ціла мережа професійних навчальних закладів. На заохочення професійної освіти серед місцевого населення колонізованих територій України окупантів наštовхнула гостра потреба у фахівцях цілої низки промислових та сільськогосподарських професій. Ця сторінка окупаційного режиму ще й дотепер залишається малодослідженою.

Напередодні радянсько-німецької війни Українська РСР мала досить розгалужену систему підготовки професійних кадрів середньої та вищої кваліфікації. Їх готували в 173 вузах, де навчалось 196,8 тис. студентів, 693 технікумах, середніх спеціальних школах, ремісничих та фабрично-заводських училищах, де набували кваліфікації понад 326 тис. юнаків та дівчат¹. У технікумах та середніх професійних училищах протягом останнього передвоєнного року навчалось 196,2 тис. студентів².

Захопивши територію України, німецько-фашистські окупанти закрили всі середні професійні училища, технікуми та вищі навчальні заклади. Однак досить швидко, у грудні 1941 р., зважаючи на зростання потреби у висококваліфікованих спеціалістах з місцевого населення, окупаційні органи почали відновлювати навчання в деяких з них і відкривати нові.

Перші середні професійні навчальні заклади почали виникати вже взимку 1941 р. У грудні 1941 р. Ніжинська польова комендатура Чернігівської області дозволила відкрити у місті фельдшерсько-акушерську школу. Програма цього середнього спеціального навчального закладу передбачала підготовку медичних працівників за три роки³. Процес організації середніх спеціальних навчальних закладів прискорився навесні 1942 р. На початку лютого 1942 р. київська газета «Нове українське слово» повідомляла: «За вказівкою німецьких властей проводиться робота щодо впорядкування навчально-виробничої бази та організації навчання в середніх фахових школах»⁴. У червні 1943 р. в Києві діяло 6 середніх професійних шкіл, які готували металістів, будівельників та ремісників⁵.

Планом організації фахової сільськогосподарської освіти в Житомирському генеральному комісаріаті передбачалося у 1942 р. відкрити 8 середніх сільськогосподарських та 1 агрономічну школу. Протягом серпня–вересня 1942 р. у Вінниці окупаційна влада санкціонувала відкриття будівельного технікуму та дев'яти середніх професійних шкіл: будівельної, фармацевтич-

ної, ремісничо-технічної, музичної тощо ⁶. Подібні навчальні заклади відкривалися тоді по всій окупованій території України.

До реального початку навчання у фахових середніх школах і технікумах (а згодом і вузах) окупанти поставилися досить насторожено, а відтак їх функціонування дозволялося лише у галузях, які відчували гострий дефіцит кадрів: у медицині, на транспорті, в промисловості, сільському господарстві тощо. Так, щоб забезпечити сільське господарство потрібними фахівцями, окупаційна влада санкціонувала відкриття агрономічних шкіл у Києві, Мелітополі, Умані, Житомирі, Херсоні, а також низки сільськогосподарських технікумів та середніх професійних училищ.

Одним із регіонів України, де на перших порах окупаційна влада досить бурхливо почала організацію спеціалізованих професійних середніх шкіл та технікумів, була Полтавщина. Лише у Новосанжарському районі в лютому 1942 р. було відкрито 4 середніх училища для підготовки спеціалістів торгівлі, сільського господарства, лісомеліоративної справи, тваринництва, садівництва та овочівництва. Тоді ж у сусідньому Козельщинському районі відкрили школу рільників і тваринників ⁷. За прямої вказівки окупантів чи з ініціативи місцевої української адміністрації в першій половині 1942 р. на території України було відкрито чимало середніх професійних шкіл та технікумів. Проте за якістю підготовки спеціалістів ці навчальні заклади значно поступалися, а подекуди не йшли в жодне порівняння з існуючими в радянський час. Окупанти зробили все для того, щоб обмежити середню фахову освіту населення як кількісно, так і якісно.

Правом вступу до середніх професійних шкіл користувалася молодь, яка закінчила повний курс дворічної підготовчої професійної школи відповідного профілю. Юнак чи дівчина після закінчення сільськогосподарської підготовчої школи могли продовжити навчання лише в сільськогосподарському технікумі чи відповідній середній професійній школі, а не, скажімо, в торговельній, ремісничій чи фельдшерсько-акушерській. На наш погляд, обмеження свободи вибору професії існувало з метою забезпечення контролюваного поповнення ринку робочої сили залежно від потреб військової економіки.

Середні професійні школи і технікуми, як правило, відкривалися на місці існуючих ще до війни, досить часто використовували їх майно та навчально-матеріальну базу. Водночас траплялися випадки, коли технікуми чи школи відкривалися в районах, де до війни їх не існувало. Так, у звіті про діяльність адміністрації Котовського району Одещини за травень 1942 р. повідомлялося: «У районі раніше не було технікумів, зроблено розпорядження про їх заснування...» ⁸

Аналіз навчальних планів і програм середніх спеціальних навчальних закладів дає можливість розглянути особливості організації навчального процесу та його зміст в умовах ворожої окупації. Схвалені окупаційною владою, ці програми і навчальні плани були основою для організації навчального процесу, а їх структура скоригованою на вузькофаховість. Наприклад, навчальним планом Решетилівського залізничного технікуму (Полтавська область) передбачалася трирічна підготовка спеціаліста. При тому, що загальний обсяг навчальних годин механічного відділення технікуму становив 4160, більшість із них було виділено на вивчення спеціальних дисциплін і виробничу практику ⁹. Як загальноосвітні предмети учні вивчали математику, фізику, економічну географію, хімію. Гуманітарні дисципліни не вивчалися зовсім. Особлива увага приділялася вивченню загальнотехнічних і фахових

дисциплін: технічної механіки, креслення, обробки металів, електротехніки, теплопарової техніки тощо.

Наведені дані показують, що основна частина навчального часу була відведена на вивчення теоретичного матеріалу та спеціальних дисциплін, тоді як вивчення загальноосвітніх предметів було зведено до мінімуму. Очевидно, в перспективі передбачалася підготовка досить кваліфікованих та обізнаних із тонкощами професії техніків-залізничників, які, закінчивши навчання, могли цілком самостійно працювати. Водночас про можливість підвищення загальноосвітнього рівня учнів не йшлося. Для порівняння розглянемо навчальний план середнього спеціального навчального закладу сільськогосподарського профілю в с. Піщане Решетилівського району. Проект організації цього навчального закладу теж передбачав підготовку фахівця протягом трьох років. На навчання до технікуму зараховувалися юнаки та дівчата віком 16–17 років, які мали незакінчену середню освіту або атестат дворічної підготовчої сільськогосподарської школи. Абітурієнти складали вступні іспити з української та німецької мов, математики, природознавства і фізики в обсязі семирічки. На другий курс зараховували молодь, що закінчила підготовчі сільськогосподарські школи й склала іспити з предметів першого курсу. Після закінчення кожного курсу учні складали перевідні екзамени. За навчання у технікумі було передбачено невелику плату – 240 крб на рік. Учні забезпечувалися харчуванням і гуртожитком. Проект передбачав створення

Таблиця 1. Навчальний план механічного відділення Решетилівського залізничного технікуму Полтавської області (1942 р.)¹⁰

№ пор.	Навчальні дисципліни	Кількість годин
<i>Загальноосвітні дисципліни</i>		
1	Математика	320
2	Фізика	150
3	Економічна географія	80
4	Хімія	60
5	Гімнастика	200
<i>Загальнотехнічні дисципліни</i>		
6	Креслення	140
7	Технічна механіка	250
8	Обробка металів	150
9	Електротехніка	100
10	Теплова механіка	90
<i>Спеціальні дисципліни</i>		
11	Паровозно-вагонне господарство	350
12	Машинобудування та ремонт	300
13	Вагонобудування та ремонт	250
14	Водопостачання	300
15	Залізничний транспорт	420
16	Розрахунок тягової сили	300
17	Основні правила технічного застосування	250
18	Практичні заняття	450
	<i>Разом</i>	4160

трьох навчальних груп, що структурно відповідали курсам: перша група – 100 учнів, друга і третя – по 30–35 учнів. Навчальний процес протягом року розподілявся таким чином, що теоретичне навчання тривало 9 місяців із щоденним навантаженням 5 год, а виробничу практику учні проходили влітку. На вивчення дисциплін загальноосвітнього циклу навчальним планом передбачалося 1394 год протягом трьох років. Вивчалися українська та німецька мови, географія, математика, природознавство, метрологія. На спеціальні предмети відводилося 1800 навчальних годин. Учні опановували фізіологію, анатомію, агротехніку, сільськогосподарське машинознавство, гігієну та профілактику тварин, загальну та спеціальну зоологію, акушерство тощо ¹¹.

Подібними до технікумів за своїм статусом були й фельдшерсько-акушерські школи, фармацевтичні та стоматологічні училища, що облаштовувалися в багатьох регіонах України. У квітні 1942 р. фармацевтичне та стоматологічне училища були відкриті у Житомирі ¹². 18 вересня 1942 р. радіостанція Братислави повідомляла про відкриття фармацевтичного училища у Вінниці [1.6.2, 121, 23] ¹³. Організацію однієї з перших фельдшерсько-акушерських шкіл було розпочато у грудні 1941 р. в Ніжині. Програма цього навчального закладу передбачала вивчення цілої низки вузькофахових дисциплін, оволодіння якими забезпечувало досить прийнятний рівень підготовки середнього медичного персоналу. Лише перелік спеціальних предметів, що викладалися в училищі, становив 19 назв, а за своєю повнотою не поступався навчальним планам медичних технікумів довоєнного часу ¹⁴.

Підготовка спеціалістів середньої ланки проходила також у трирічних середніх професійних училищах, що їх почали відкривати одночасно з технікумами. За обсягом навчальних програм і курсів подібні училища хоч і поступалися технікумам, однак, за задумом організаторів, мали забезпечити достатню фахову підготовку середніх спеціалістів. У Новосанжарському районі Полтавської області окупаційна влада дозволила відкрити два училища – шляхобудівельне та лісомеліоративне. Навчальна програма першого передбачала підготовку техніків-будівельників для шляхобудівельної служби. До училища зараховували випускників відповідної дворічної підготовчої школи, що функціонувала в цьому ж районі, або молодих людей, які мали семирічну освіту. Протягом трьох років навчання учні мали опанувати 8 загальноосвітніх і 9 спеціальних дисциплін. Обсяг тижневого навантаження становив 30–32 год. Виробничу та геодезичну практики учні проходили влітку ¹⁵. Лісомеліоративне училище готувало техніків-меліораторів. Умови вступу, рівень завантаженості учнів, обсяг навчальних курсів у цьому училищі був подібний до першого – різниця полягала лише у спеціальності ¹⁶. У Новосанжарському районі відкрили і середнє торговельне училище для підготовки товарознавців кооперативної торгівлі. Умовою вступу до училища було закінчення кооперативної підготовчої школи чи наявність середньої освіти. Віковий ценз вступників становив 16–17 років ¹⁷.

Реальність показала, що підготовка спеціалістів із середньою спеціальною освітою була розрахована на досить тривалий час, а її рівень (незважаючи на всі обмеження) був достатньо високим. Це аж ніяк не влаштовувало окупантів. Поповнення прошарку високоосвічених людей серед місцевого населення було для загарбників явищем небажаним і небезпечним політично. В одному з листів до А. Розенберга, надісланому в квітні 1944 р., читаємо: «Слід за будь-яку ціну не допустити утворення української інтелігенції. Із цих міркувань... у майбутньому передбачити лише початкові школи і про-

фесійні училища, які повинні готувати необхідну робочу зміну для сільсько-го господарства та кустарних промислів»¹⁸.

Наприкінці 1942 р. різко зросла потреба в робочій силі на території рейху, а молодь в Україні будь-що намагалася уникнути депортації. Це змусило окупаційну владу переглянути свою позицію щодо загальної трудової повинності та професійної освіти місцевого населення. 24 жовтня 1942 р. Е. Кох підписав розпорядження, яким заборонив навчання молоді віком від 15 років і старших. Всі юнаки та дівчата, починаючи з цього віку, підлягали загальному обов'язку праці та могли бути відправлені до Німеччини¹⁹. Почалося масове закриття середніх шкіл, училищ, технікумів, вузів. Так, лише у Рівному за особистим наказом Е. Коха закрили 5 професійних шкіл, де навчалось близько тисячі учнів²⁰. Київську фельдшерсько-акушерську школу було ліквідовано ще 1 серпня 1942 р. Частина студентів, які вже закінчили навчання, відправили до Німеччини, а решту перевели до медичного інституту²¹.

Доповідаючи А. Розенбергу про причини закриття навчальних закладів, рейхскомісар України посилався на те, що ці школи фактично виконували роль «вищих курсів» для молоді з середньою освітою і «відволікали працездатну молодь від відправки до Німеччини»²². На цьому ґрунті між Е. Кохом та А. Розенбергом навіть виник конфлікт. Проте він не був принциповим, бо йшлося лише про різне бачення шефом та його підлеглим шляхів і методів колоніальної експансії в Україні. У листі до Е. Коха від 22 грудня 1942 р. А. Розенберг писав: «Я ніяк не можу погодитися з тим, що цей указ є політичною необхідністю. Більше того, систематичне професійне навчання, керівництво цим процесом і раціональне використання наявних людських ресурсів з точки зору потреб фронту і батьківщини – є найпершою політичною необхідністю»²³. Незважаючи на те що рейхсміністр своїм указом у відповідь відмінив розпорядження Е. Коха, це рішення остаточно позбавило українське населення будь-яких ілюзій щодо щирості намірів німців в Україні.

З початку 1943 р. професійні школи, училища, технікуми та окремі факультети технічних вузів відновили свою роботу. Більше того, 23 лютого 1943 р. А. Розенберг видав директиву про організацію на окупованих територіях трирічних середніх шкіл з професійним ухилом. До цих навчальних закладів молодь відбиралася після закінчення початкових народних шкіл. Відповідно до директиви кількість таких середніх шкіл мала визначатися конкретною потребою у фахівцях окремих галузей воєнної промисловості²⁴.

Проте і в цьому випадку німці не дотримались послідовності у ставленні до професійної освіти українців. Завершити повний курс навчання в професійних школах змогли далеко не всі учні, а що ж до технікумів та інших спеціальних закладів з трирічним терміном навчання, то вони взагалі не здійснили жодного випуску спеціалістів. Навчання тут змогли закінчити лише учні та студенти, які вступили до однотипних навчальних закладів ще до війни. Це при тому, що і фактор часу працював далеко не на користь окупантів. На початок 1944 р. війська вермахту змушені були залишити більшу частину території України.

Подібно до мережі середніх спеціальних навчальних закладів, у 1941–1944 рр. майже повністю зруйнованою виявилася і система вищої спеціальної освіти, що склалася в Українській РСР до війни. Різко скоротилася мережа вузів та їх контингент. Значна частина професорсько-викладацького й студентського складу залишила навчальні заклади через призов до Червоної армії. До жовтня 1941 р. у східні регіони СРСР з України вдалося евакуювати

28 із 40 наявних у республіці технічних вузів²⁵. Більшість вищих навчальних закладів зазнали значної шкоди від бойових дій 1941–1942-го та 1943–1944 рр. Наприклад, було повністю спалено та розграбовано Київський політехнічний, Донецький індустріальний, Дніпропетровський гірничий, Одеський медичний інститути. В Харкові з 34 приміщень вузів було повністю зруйновано 17, решта стали непридатними для навчання²⁶. Всього по республіці на руїни було перетворено 116 навчальних корпусів вузів загальною площею 644 тис. м². На три чверті було розграбовано і знищено їхні бібліотеки, майстерні, лабораторії²⁷. Свою руку до цього доклали не лише нацисти, а й радянські війська під час відступу в 1941–1942 рр., а певна частина руйнувань була заподіяна в результаті наступу Червоної армії у 1943–1944 рр.

Після захоплення території України гітлерівці констатували тут значною мірою демонтовану та зруйновану систему вищої професійної освіти. Вузи, що вціліли і могли продовжувати підготовку спеціалістів, окупаційна влада закривала, а їхні приміщення використовувалися для потреб військ та окупаційної адміністрації. Наприклад, у Дніпропетровську в приміщенні гірничого інституту в період окупації розміщувалися по черзі установи СС, поліції та генерального комісаріату. В будинку політехнічного інституту розташовувалися німецькі та італійські військові інстанції та служби «Організації Тодта»²⁸. Приміщення Білоцерківського сільськогосподарського інституту протягом усієї окупації використовувалося під військовий шпиталь²⁹.

Якщо звернути увагу на попередні плани окупантів, то вони жодним чином не передбачали (навіть у перспективі) відновлення мережі вищих навчальних закладів для підготовки кваліфікованих спеціалістів з місцевого населення. Серед представників окупаційної влади на місцях, а з самого початку війни і серед чиновників рейхсміністерства А. Розенберга, переважала думка, що на території України підготовка фахівців з вищою освітою не провадитиметься, оскільки всі ланки керівництва охоплять німці й спеціалістів з рейху вистачить для підпорядкування економічного потенціалу України військовим інтересам Німеччини. Відомою є думка А. Гітлера про те, що вища освіта в Україні має бути заборонена³⁰. Користуючись подібними настановами, місцеві військова та цивільна окупаційні адміністрації видали в межах своєї компетенції розпорядження, що забороняли вищу освіту для «тубільців». Такою, зокрема, була постанова командування оперативного тилу вермахту в Україні від 29 грудня 1941 р., що забороняла «вищі навчальні заклади» на всій території оперативного тилового району³¹.

Проте військово-політичні та соціально-економічні реалії досить скоро змусили окупантів переглянути свою політику щодо вищої технічної освіти в Україні. Зважаючи на гостру потребу спеціалістів з вищою освітою для медицини, промисловості та сільського господарства, А. Розенберг 21 січня 1942 р. направив підлеглим інстанціям розпорядження «Про політику щодо вищої школи в рейхскомісаріаті “Україна”». Цей документ, подібно до інших, також вимагав закриття всіх вузів, проте разом з тим було дозволено продовжити роботу з підготовки спеціалістів медичним, ветеринарним, сільськогосподарським та природничим факультетам ліквідованих вузів. Це було зроблено для того, щоб студенти старших курсів змогли завершити навчання з цих спеціальностей. У перспективі такі факультети передбачалося реорганізувати в самостійні інститути³². При зарахуванні на навчання проводилась обов'язкова ідеологічна й політична фільтрація довоєнного контингенту студентів. Відтак продовжити навчання дістали змогу лише ті з них, які виявили

«прихильність» до «нового порядку» та поводитися «зразково» з точки зору окупантів. Викладацький склад збережених факультетів також мав пройти обов'язкову перевірку на політичну благонадійність. Було встановлено постійний контроль за викладацькою та науково-дослідницькою діяльністю допущених до роботи українських педагогічних працівників вищої кваліфікації.

Окупаційна влада поступово почала відновлювати роботу окремих факультетів і вузів. З 1 вересня 1942 р. відновили підготовку студентів медичні інститути у Вінниці та Києві³³. У Дніпропетровську частково почали працювати окремі факультети сільськогосподарського, політехнічного та транспортного інститутів. Було відкрито кооперативний інститут і відновлено роботу кількох факультетів університету³⁴. У деяких вузах України кількість студентів була досить значною. Наприклад, у Київському медичному інституті на момент його закриття 13 листопада 1942 р. навчалось 3000 студентів³⁵.

Із самого початку окупації вищі навчальні заклади в Україні разом з іншими науковими установами підпали під юрисдикцію робочої групи «Східна Україна» зондерштабу «Наука» рейхсміністерства А. Розенберга. Чинovníки цієї установи здійснювали облік і реєстрацію наукового та навчального інвентарю, всіх матеріальних цінностей вузів. Особливу увагу окупанти звертали на можливість використання наукової й навчальної бази існуючих вищих навчальних закладів в інтересах німецької воєнної економіки. Передбачався особливий контроль за вузами та науковими установами³⁶.

Більшість чиновників окупаційної адміністрації виявила вкрай негативне ставлення до відновлення вищої спеціальної освіти навіть у такому урізаному вигляді. Типовою щодо цього є думка генерального комісара Дніпропетровська К. Зельцнера, який, посилаючись на достатність німецьких кадрів, категорично заперечував доцільність вищої технічної освіти для українців³⁷. Чинovníки зондерштабу «Наука» більш реалістично оцінювали ситуацію з дефіцитом спеціалістів середньої та вищої ланки. В одному з листів до А. Розенберга керівник зондерштабу «Наука» в Україні Браун писав про те, що він не бачить жодної можливості охопити всі посади керівників середньої та вищої ланок в Україні, а тому, на його думку, відновлення вищої професійної освіти є необхідністю³⁸. Цей підлеглий А. Розенбергу чиновник переконував керівництво в тому, що вищий рівень освіти українців не повинен нести в собі небезпеки для Німеччини за умови забезпечення «достатньо сильного впливу на вищу школу»³⁹.

Проте всі розмови навколо відновлення вищої професійної освіти в Україні так і залишилися розмовами. Нацистське керівництво бачило в Україні передусім резервуар продовольства та дешевої робочої сили, а в умовах стратегічного наступу радянської армії по всьому фронту окупанти взагалі відмовилися від планів підготовки спеціалістів вищої кваліфікації з українців. Щойно відкриті вузи і факультети невдовзі, як правило, закривалися, а студенти мобілізувалися на роботу в Україні або відправлялися до Німеччини. Абсолютна більшість відновлених вузів і факультетів так і не змогли здійснити жодного випуску спеціалістів.

Аналіз усього спектра наведених фактів дозволяє стверджувати, що часткове відновлення системи середньої професійної освіти та окремих вищих навчальних закладів в окупованій Україні здійснювалося фашистською Німеччиною виключно з метою задоволення потреби у фахівцях технічних і сільськогосподарських спеціальностей. Якщо середні професійні училища

і технікуми подекуди все ж працювали та продовжували підготовку спеціалістів, то реорганізовані факультети і відновлені вузи часто існували лише на папері, у звітах окупаційних органів і на сторінках пропагандистських публікацій преси. Тим навчальним закладам, що все ж були збережені, бракувало кваліфікованих викладачів, матеріальної та навчальної бази, а головне – політичної волі окупантів, щоб реально розпочати підготовку спеціалістів. Врешті, чимале значення відігравав і фактор часу. Планам нацистів не судилося здійснитися, оскільки починаючи з літа 1943 р. перед лицем радянського наступу їм годі було й думати про розширення мережі професійної освіти «тубільців». А відтак жоден технікум чи факультет вузу не встиг зробити навіть першого випуску спеціалістів.

¹ Чернея П. М., Балан Д. М. Економіка України в роки Великої Вітчизняної війни // Матеріали міжнародної наукової конференції «50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки» 4–5 травня 1995 р. – Ч. 1. – К., 1995. – С. 93.

² Бутівченко С. В. Середні спеціальні навчальні заклади в Україні в роки Другої світової війни // Матеріали міжнародної наукової конференції «50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки» 4–5 травня 1995 р. – Ч. 2. – К., 1995. – С. 96.

³ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 156, арк. 62–63.

⁴ Нове українське слово. – 1942. – 4 лютого.

⁵ Там само. – 1943. – 27 червня.

⁶ ДА Житомирської області, ф. Р-151, оп. 1, спр. 153, арк. 11.; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 121, арк. 23.

⁷ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 157, т. 1, арк. 68, 70.

⁸ Там само, арк. 143.

⁹ Там само, арк. 63–64.

¹⁰ Там само, арк. 63–64.

¹¹ Там само, арк. 113–114.

¹² Там само, оп. 1, спр. 64, арк. 4.

¹³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 121, арк. 23.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 156, арк. 62–63.

¹⁵ Там само, спр. 157, т. 1, арк. 75.

¹⁶ Там само, арк. 76.

¹⁷ Там само, арк. 73.

¹⁸ Там само, оп. 1, спр. 101, арк. 167.

¹⁹ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 118, арк. 2–3.

²⁰ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 12, арк. 19.

²¹ Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 285, арк. 24.

²² Там само, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 12, арк. 20.

²³ Там само, арк. 12.

²⁴ Там само, арк. 1–2.

²⁵ Оврас А. А. Підготовка кадрів технічної інтелігенції вузами України (1941–1945 рр.) // Матеріали міжнародної наукової конференції «50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки» 4–5 травня 1995 р. – Ч. 2. – К., 1995. – С. 89.

²⁶ Цимбал Л. М. Про підготовку кадрів у вузах України в завершальний період Великої Вітчизняної війни // Український історичний журнал. – 1974. – № 11. – С. 55.

²⁷ Там само. – С. 51.

²⁸ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 274, арк. 6.

²⁹ ДА м. Києва, ф. Р-1265, оп. 1, спр. 23, арк. 23а.

³⁰ Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине, 1941–1944 гг.: Кн. 1. – К., 1985. – С. 182.

³¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – К. – Л., 1993. – С. 549–550.

³² ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 180, арк. 173.

³³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 124, арк. 23.; ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 285, арк. 24.

³⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 124, арк. 94–95.

³⁵ ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 285, арк. 28–32.

³⁶ Там само, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 264, арк. 3–6.

³⁷ Там само, спр. 274, арк. 6.

³⁸ Там само, арк. 8–9.

³⁹ Там само, арк. 10.

Гончаренко О.

Політика нацистського геноциду євреїв України

Політика голокосту, запланованого тотального знищення єврейського населення Європи та окупованих республік СРСР, що здійснювалась на основі використання принципів расової теорії, є одним з масштабних злочинів керівництва Третього рейху. На окупованій території України загинула найбільша кількість євреїв СРСР – понад 1 млн 500 тис. осіб¹. За роки Другої світової війни єврейська громада України була знищена нацистами більш ніж на 2/3. З 2,5 млн громадян єврейської національності України, за підрахунками істориків, після війни залишилось 600–700 тис. осіб². Євреїв убивали тільки за факт національної належності, а не за якісь дії³. В той самий час й інші етнічні групи цивільного населення УРСР зазнавали масового нічим не обґрунтованого терору⁴.

Знищення євреїв здійснювалося в унісон з територіальною експансією і поневоленням слов'янських народів і було оформлене як стратегічні політичні та ідеологічні завдання нацистського керівництва Третього рейху. Успішне «розв'язання єврейського питання» на Сході мало безпосереднє відношення до долі євреїв Європи. Здобувши практичний досвід у проведенні масових акцій знищення цивільного населення на окупованій території СРСР, нацисти приступили до ліквідації євреїв Європи.

На відміну від європейських країн німецькі окупанти в СРСР проводили свої заходи відкрито, не приховуючи планів, намагаючись на основі використання антисемітської ідеології залучити місцеве населення до співпраці або ж нейтралізувати його опір. Вбачаючи у євреях носіїв комуністичної ідеології й апологетів радянського політичного ладу, нацистське керівництво ретельно планувало їх фізичне знищення. Відповідне рішення було прийнято до початку бойових дій з СРСР, оскільки каральні підрозділи, призначені для виконання цих функцій, створювалися ще до війни. Завдання ліквідації політичних і расових противників Третього рейху були покладені на спеціальні формування поліції безпеки та СД – так званих оперативних груп (айнзацгрупи), які у разі необхідності посилювались підрозділами охоронної поліції та військами СС. Команди СД тісно співпрацювали з командуванням вермахту. Для керівництва командами до кожної армії був прикріплений